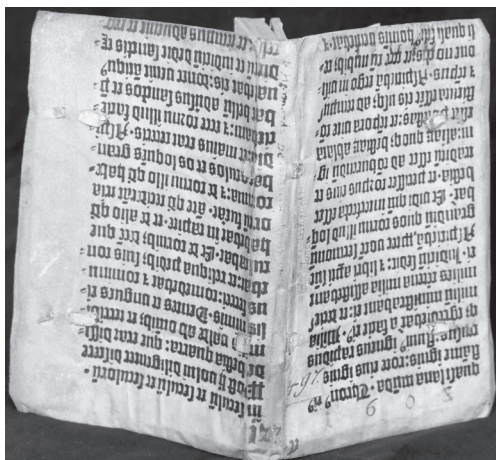

KÖZLEMÉNYEK

A 36 soros Biblia töredéke az Országos Széchényi Könyvtárban. A 36 soros Biblia (továbbiakban B36) második magyarországi töredéke került elő az Országos Széchényi Könyvtár antikvagyűjteményének feltárása során. A könyvnyomtatás bölcsőjének legmélyéről származó, akár magához Johannes Gutenberghez köthető inkunábulum bibliofil jelentősége még töredék formában is kiemelkedő tekintettel korára (1460 körül), Gutenberg-készítette betűkészletére és ritkaságára, hiszen még a 42 soros Bibliánál is kevesebb példányt, töredéket tartanak belőle számon. 1994-ben a B36 Magyarországon elsőként, Sopronban fellelt töredékét Grüll Tibor adta át Rozsonдай Marianne-nak meghatározásra, aki abból az alkalomból kimerítően ismertette jelentőségét,¹ így most csak a töredéknek és hordozójának leírására szorítkozom, illetve függelékként közlöm az 1994 óta megjelent releváns szakirodalmat.

A nemzeti könyvtár 19. századi, „nagy lapos” katalógusa szerint Jankovich Miklós gyűjteményéből került állományba az alábbi kötet:

1. ábra. A B36 töredék elhelyezkedése hordozó kötetén

Authoritates Ciceronis, Plinii et aliorum tam ueterum, quam recentium scriptorum in conscribendis epistolis obseruandae et ad certas quasdam regulas redactae ... per m. Hannardvm Gamerium Mosaeum..., Ingolstadij excudebant Alexander et Samuel Vueissenhornij anno M.D.LXVI. [Ingolstadt, Alexander és Samuel Weissenhorn, 1566.]

87 fol., 8°

VD16 G 332,² BNH Cat. G 48³

OSZK RNyT Ant. 6044 (korábbi, müncheni szakrend szerinti jelzete: Epist. 525)

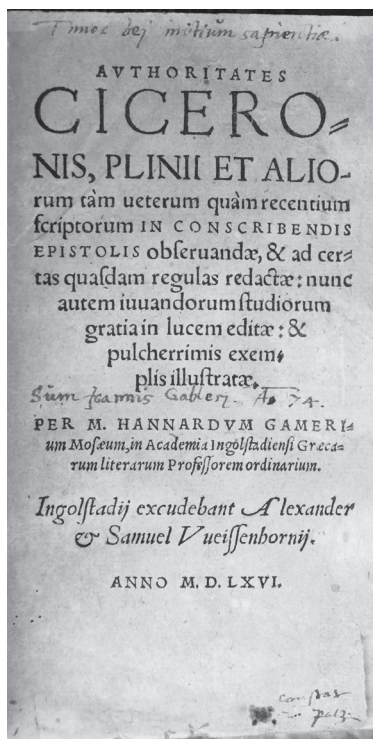
Hannard van Gameren (Hemerten, ? – Ingolstadt, 1569) humanista filológusnak, 1564-től az ingolstadti egyetem ógörög professzorának⁴ episztolográfiái tankönyve nem lett különösebben népszerű. 1566-os első kiadása után csak egyszer került újra sajtó alá, 1577-ben

¹ ROZSONDAI 1994, 296–301.

² <https://gateway-bayern.de/VD16+G+332> A hivatkozások utolsó ellenőrzése: 2025. 11. 03.

³ <https://nektar.oszk.hu/hu/manifestation/3785461>

⁴ *Gameren, Hannard van (Indexeintrag) = Deutsche Biographie*, <https://www.deutsche-biographie.de/pnd119681145.html>

2. ábra. A hordozó dokumentum címlapja a tulajdonos mottójával, nevével és a vásárlás összegének nyomaival

egy ugyancsak van Gameraen szerkesztette Cicero-le-
vélválogatás függelékeként, Kölnben látott napvilágot.⁵

A nemzeti könyvtárba került példány címlapján tulaj-
donosi bejegyzés olvasható: *Sum Joannis Gableri anno*
*[15]74.*⁶ A német nemzeti biográfia a 16. század második
feléből jegyzi Johann Gabler (Eckershofen, ca. 1550 – ?,
1604) bajor udvari tanácsost.⁷ Gabler 1570-ben Ingolstadtban
tanult, így könnyen hozzáférhetett az ott megjelent levél-
fogalmazási tankönyvhöz. A címlap élén mottó: *Timor Dei*
initium sapientiae. A címlap alján, a leszakadt sarok mellett
két sorban a *constat // 20 patz.* (?) bejegyzés olvasható, az
egykori vételárát jelölheti batzen pénznemben. A számje-
gyek olvasata bizonytalan, illetve a bejegyzés egy része le
is szakadhatott a címlap sarkával együtt. Az ár olvasatát
gyengíti, hogy a 17. század elején 20 batzenért ennél jóval
terjedelmesebb nyolcadrét könyveket lehetett kapni német
területen, akár kétnyelvű Bibliát is.⁸ Ugyanakkor a kézírás
alapján a bejegyzés Gablertől származhat, és a vásárlás
(1574), valamint az említett példák közt eltelt idő alatt a
német ezüstpénz értéke változhatott, illetve akár területileg
is eltérhetett. A nehezen olvasható összeg pontosítása időben
és térben közeli analógiák alapján a további kutatás feladata,
az adat a töredék történetéhez érdemben nem járul hozzá.
A könyvben elszórtan használati bejegyzések, széljegyzetek
találhatók. Az előtáblán megmaradt kiragasztott előzéklapra
erasmusi *adagiumokat* másoltak, melyeket e közlemény
végén írok át. Jankovich Miklós tulajdonlására vonatkozóan
semmilyen jel nincs a példányban.

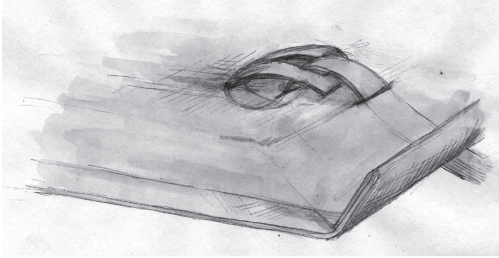
A könyv kötését pergamen nyomtatványtöredékből
alakították ki, két bőr duplabordára fűzték. Nem feszthá-
tas, oromszegőknek nincs nyoma. A táblák a függőleges
metszésen áthajlanak és szinte teljesen összezáródnak, így védve a lapokat. A kötet zárásához két pár
bőrszíjat rögzítettek a táblákhoz oly módon, hogy szíjanként három-három függőleges bemetszést ejtettek
a táblán, majd az átlukasztott végű bőrszíjak végeit a gerinchez közelebb eső két bemetszésen kívülről
átvezették. A tábla belső oldalán az átlukasztott végen áthúzták a szíj másik végét így stabil hurkot

⁵ VD16 C 2840 <https://gateway-bayern.de/VD16+C+2840>

⁶ A kéziratos részek átírásában a rövidítéseket feloldom, az i–j, u–v jelöléseket a mai haszná-
lathoz igazítom.

⁷ Gabler, Johann (*Indexeintrag*) = *Deutsche Biographie*, <https://www.deutsche-biographie.de/pnd13387463X.html>

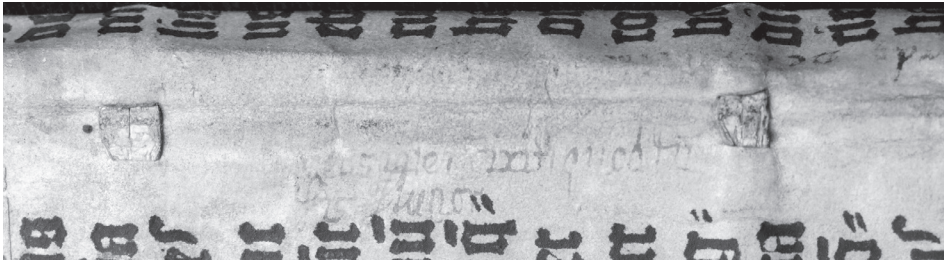
⁸ Geleji Katona István Heidelbergben 21 batzenért vett görög–latin Bibliát, 20 batzenért pedig
Kálvin János *Institutio Christianae religionis* című művét. A pontos kiadások nem megállapíthatók,
de a Biblia egy nyelven is vastos kiadvány, az *Institutio* esetében pedig jelzésértékű, hogy 1586-os
nyolcadrét kiadása 400 levél terjedelmű. Vö.: *Erdélyi könyvesházak III (1563–1757)* 1994, 5 [no. 1
és 4]; VD16 C 294. Miskolci Csulyak István pedig 10–10 batzenért két görög nyelvű Újszövetséget
is szerzett ugyanebben az időben, ld. OLÁH 2022, 54.

3. ábra. A hordozó kötetet záró szíj rögzítésének módja, Tóth Zsuzsanna (OSZK Állományvédelmi és Restauráló Osztály) rajza⁹

képezve. A szíj szabad végét ezután a harmadik, gerinctől legtávolabbi bemetszésen kivezették a kötés külső felületére.

A szíjakból mára csak csontok maradtak. A kötés belső oldalára még a szíjak befűzése előtt fehér papír előzéklapot ragasztottak ki, az első és hátsó röpelőzések elvesztek. A katalogizálási tapasztalatok alapján rendszerint az elülső röpelőzéken szerepelnek Jankovich tulajdonosi bejegyzései, ha volt ilyen egyáltalán a hordozó kötetben, innen veszhetett el. A röpelőzékot elől silány, modern levélpárral pótolták. A könyv metszését egykor világos zöldre festették, de ennek nyomai ma már leginkább az előtábla tükrére kenődve figyelhetők meg.

4. ábra. Azonosítatlan bejegyzés az előtáblán

A töredéken bibliai szöveg olvasható, melynek iránya a hordozó dokumentumhoz képest fordított, tehát a van Gasteren művet olvasva a töredék fejjel lefelé helyezkedik el. Az előtáblán megfeketedett, talán egykor aranynyomással készült monogram és évszám olvasható: *I § G § D* (fent) *I 6 0 5* (lent). Az előtáblán a nyomtatott szövegre merőlegesen nehezen olvasható bejegyzés, amely akár a Biblia „rendeltetésszerű” használatának időszakából is eredhet, a gerincen pedig ugyancsak töredékes, kézíratos, de már a hordozó dokumentumot azonosító felirat részletei: [...] *Hannard de [...]*. A kötésen kívül két gyűjtemény bejegyzései, feltehetően egykori jelzetek találhatók, az előtáblára ragasztott, papír címke maradványán a 497-es, a gerinc alsó szélén pedig a 123-as szám (vagy esetleg *i* 23).

A bekötött könyvtest 16,4 × 11 cm méretű és 1,6 cm vastag. A töredéket a táblák erősítésére a széleken visszahajtották, így a teljes függőleges kiterjedése: 2,3 + 16,4 + 1,8 cm, vízszintesen: 2,6 + 11 + 1,6 + 11 + 3,2 cm, tehát teljes mérete kb. 20,5 × 29,4 cm. A külső oldalon olvasható kétszer 18 sornyi szöveg Dániel próféta könyvéből származik. A könyv előtáblájára eső, első hasámban: *quasi lana mu[n]da • thron[us] ei[us]... 16 sornyi szöveg ... ce[li] quasi fili[us] homi[ni]s veniebat • [et]*, majd a visszahajtott részen még egy sor látszik: *usq[ue] ad antiquu[m] dieru[m] p[er]uenit*.⁹ A háttáblán, a második hasámban: *in seculu[m] et seculu[m] et seculoru[m] • [... 16 sornyi szöveg ... ex]celsi: et tempus aduenit et reg*, majd a visszahajtáson: *nu[m] obtineru[n]t sancti • Et sic ait*.¹⁰ A kötés belső oldalán ez alapján a *tas et magnitudo regni qu[a]e est [...] stabat ante palude[m]*

⁹ Dán, 7,9–13.

¹⁰ Dán, 7,18–23.

habe[n]s cor-,¹¹ illetve a *prope ariete[m] efferatus est in eum: [...] pem fortitudinis magnificat[us]*.¹² A szöveg szedése pontosan megegyezik *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* (GW)¹³ és az *Incunabula Short Title Catalogue* (ISTC)¹⁴ adatbázisokban rögzített, a B36-ról készült digitális másolatokkal. Az azonosságot még a pontos típusmeghatározással kell alátámasztani, sajnos az ehhez ideális 20 sor nem mérhető le egyben, csak a fele. A töredék első 10 sora 81 mm magas, tehát 20 sor 162 mm lenne a töredéken. A nyomtatványt a GW szerint a *Typenrepertorium der Wiegendrucke* 1:164G jelzésű betűtípusával szedték. A töredék betűméretének eltérését ennek 164 mm-es magasságától a pergamen zsugorodása magyarázza, ahogy arra Rozsonдай Marianne is felhívta a figyelmet.¹⁵ Az OSZK töredékének mérete bőven a lehetséges 3–4%-os csökkenésen belül változott az évszázadok során (1,2 százalékkal). Így bátran állíthatjuk, hogy a pergamen levél a 36 soros Bibliából származik, melynek leírása így nézne ki a CIH 610. tétele után:

Biblia [Lat.]

[Bamberg/Mainz, typogr. Bibliae 36 linearum (=Albrecht Pfister? Johannes Gutenberg?), c. 1458, non post 1461.]

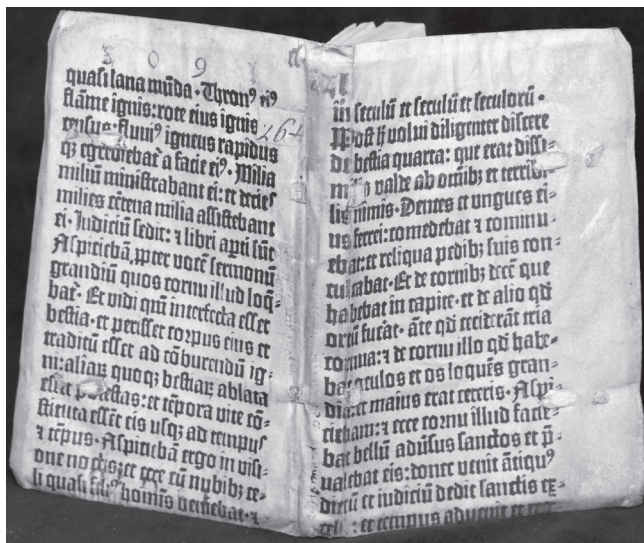
2° 2 tomi. T. 1: 446 ff., T. 2: 438 ff.

GW 4202, ISTC ib00527000

Sopron, *Gymn.* Cb 122 |fragm. dimidia partis unius fol.: T II. fol. 61. – membr.|

Budapest, *Bibl. nat.* Ant. 6044 (tör.) |fragm. dimidia partis unius fol.: T II. fol.

189. – membr.|

5. ábra. A B36 töredék eredeti helyzetében

¹¹ Dán, 7,27–8,2.

¹² Dán, 8,7–11.

¹³ <https://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/docs/GW04202.htm>

¹⁴ <https://data.cerl.org/istc/ib00527000>

¹⁵ ROZSONDAI 1994, 302.

A töredék kézzel rubrikált példányból származik, az eredeti díszítést, egyedi kiegészítéseket ezen kívül a két hasáb között (mai helyzetében az előtábla bal alsó sarkában) vörös tintás betűk képviselik: *el*. A nyilvánvalóan csonka szöveg bizonyára az egykori könyv használatát volt hivatott megkönnyíteni. Szóba jöhetne fóliószámozás ($il > IL > 49$, az *e* szembe nincs túlságosan kikerekítve), de mivel Bibliáról van szó, nagyobb segítséget jelenthetett az egykori olvasóknak az adott oldalon található szentírási könyv címének megjelölése ([*Dani*]*el*). A kérdés eldöntéséhez a többi töredék vizsgálata nyújthat fogódzót. Fóliószámozás egyiken sem látszik a felső margó középső részén, viszont az összes online hozzáférhető töredéken a bibliai könyvek címe ott olvasható. A díszítések és a rubrikák alapján nyolc miniátort különített el a kutatás.¹⁶ A soproni töredék egyértelműen megkülönböztethető a dekoratív, kapitális, vörös és kék tintával felváltva írt betűkkel feltüntetett címnek köszönhetően, amelynek első fele – *Eccl[es]i*. – a nyitott könyv bal, második fele – [*asticus*] – a jobb oldalán (lenne) olvasható. Hasonló fejléce van a müncheni Ludwig-Maximilians-Universität könyvtárában őrzött töredékek közül négynek¹⁷ és a Bayerische Staatsbibliothek egyik töredékének is.¹⁸ A másik hét miniátor kevésbé díszes, vörös tintás, gótikus stílusú betűkkel tüntette fel a bibliai könyvek címét a felső margón. Mélyebb paleográfiai ismeretek nélkül is elkülöníthető csoportot alkotnak azok a töredékek, amelyek közül a hosszabb címek két oldalra elosztva szerepelnek.¹⁹ Ilyenek a Bad Wildungen városi levéltárának,²⁰ a kasseli Universitätsbibliotheknek²¹ és a Neuburg an der Donau beli állami könyvtárnak a töredékei is.²² Ez utóbbihoz hasonlít a legjobban a budapesti töredék címsorának írásképe. Végző ellenőrzésként a budapesti töredéket átvilágítva is kisilabizálhatók az egyébként a visszahajtás és a kiragasztott előzéklap által is fedett *Dani* betűk. A töredék belső oldalán, a hátsó előzéklap alatt kétsoros, vörös tintás lombard A-iniciálé jelzi Dániel próféta 8. fejezetének kezdetét: *Anno tercio*..., a kiragasztott előzéklap elég vékony ahhoz, hogy ezt az eltávolítása nélkül, átvilágítva is megfigyeljük.

A töredékek megnevezése az ívjelzés nélkül készült nyomtatványban némiképp nehézkes. A B36-ot négy részletben kezdték szedni,²³ a GW munkatársai két-két szedésrészletet elválasztva két kötesre szerkesztették a kollációt:

$$a-k^{10} i^9 m-zA-C^{10} D^7 E-Y^{10}, a-x^{10} y^{12} zA-U^{10} X^6$$

Ez átláthatóbban:

GW	a-k ¹⁰	i ⁹	m-z ¹⁰ A-C ¹⁰	D ⁷	E-Y ¹⁰ , a-x ¹⁰	y ¹²	z A-U ¹⁰	X ⁶
ívfüzetek száma	10	1	15	1	39	1	21	1
levélszám	100	9	150	7	390	12	210	6

¹⁶ Eric Marshall White, a princetoni Scheide Library szakértője 2023. január 7-én közzétett online előadásában (is) bemutatta a nyolc kezdet: <https://youtu.be/3UkZJNnjZEI?si=u0JSEmkh1xt-bDF7Z&t=2132>.

¹⁷ Jelzetük: Cim. 82(1, Cim. 82(4, Cim. 82(5, Cim. 82(6 (=2° Inc. lat. 1207). Digitális másolatuk elérhető a GW tételből.

¹⁸ Képe a feljebb idézett White-előadás prezentációján.

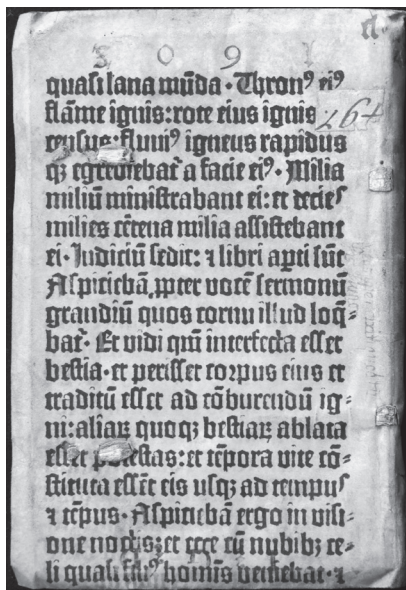
¹⁹ Jelzetük: Cim. 82(2 – *Job* | *Job*, Cim. 82(3 – *Re* | *gu[m]* II., Cim. 82(7 – *Jere* | *mias* (=2° Inc. lat. 1207). Digitális másolatuk elérhető a GW tételből.

²⁰ Képe a feljebb idézett White-előadás prezentációján.

²¹ Jelzete: Ink. A 8 – *Eccl[es]i* | *asticus*. Digitális másolata elérhető a GW tételből.

²² Jelzete: 04/Inc. 510 – *Ysai* | *as*. Digitális másolata elérhető a GW tételből.

²³ E. M. White előadásában: https://youtu.be/3UkZJNnjZEI?si=iw1DD1b_KITdKf-N&t=1049.

6. ábra. A hordozó kötet előtáblája
rubrikált töredékből

nem teljesen kézenfekvő, de ezek is számos módon gazdagíthatják azt. Az egyazon nyomtatványból kivált töredékek például a hordozó dokumentumok közös provenienciájára utalhatnak, például az Apponyi-gyűjtemény négy darabján „elszört” papír nyomtatványtöredékek,²⁴ melyek ugyanabból a 16. századi, jogi kiadványból származnak.²⁵ De a töredékek magyarországi possessorokra is utalhatnak akár egyedi jellemzőikkel, felirataikkal, vagy akár úgy, hogy a hordozó dokumentum eredetének nyomozására sarkallják a katalogizálót, ebből kifolyólag pedig egy gyűjtemény egyébként „elkallódott” darabja visszakérül a helyére, ahogy a B36 töredék, a van Gameraen-episztolográfia és Jankovich Miklós gyűjteményének esetében is történt.

Tájékoztató bibliográfia a B36-ról (1994–2025)

Gerhardt Powitz, *Die Tabula rubricarum des Mainzer Catholicon = Gutenberg-Jahrbuch*, Mainz, Gutenberg Gesellschaft, 1994, 32–49.

ROZSONDAI, Marianne, GRÜLL, Tibor, *B 42- und B 36-Fragmente aus Sopron/Ödenburg in Ungarn = Gutenberg-Jahrbuch*, Mainz, Gutenberg Gesellschaft, 1995, 57–65.

Stephan Fussel, *Gutenberg und seine Wirkung*, Frankfurt am Main – Leipzig, Insel Verlag, 1999. (Angol fordítása *Gutenberg and the Impact of Printing* címen az Ashgate kiadó gondozásában többször is megjelent)

Christopher De Hamel, *Das Buch: eine Geschichte der Bibel*, Berlin, Phaidon-Verl., 2002, 211.

David J. Shaw, *Books and their Owners: provenance information and the European cultural heri-*

A fennmaradt példányokat tekintve a gyakorlatban előfordult az is, hogy három kötetbe kötötték a méretes Bibliát. Az első kötet a hét nyomtatott levelet tartalmazó ívfüzetig terjedt, a második a következő 32 quinternust foglalta magába. A harmadik kötet így majdnem pontosan Báruk próféta könyvével kezdődne, csak az első fejezet elejének hét verse „marad” a másodikban. Az ebből fakadó szöveghiányt például a Bécsben őrzött példány (ÖNB Ink. 4.C.16) esetében kézírral egészítették ki. Ebben a felosztásban Dániel könyve a harmadik kötetbe esik, az OSZK töredéke éppen a 49. levélre, ez a véletlen egybeesés kis híján a „fejléc” téves, föliószámként értelmezéséhez vezetett. A levél jelölése tehát a GW kolláció szerint a második kötet t9 levele.

A B36 töredék felhívja a figyelmet arra, hogy mennyi és milyen ritkaság rejtőzhet még azoknak a hazai könyvtáraknak a polcain is, amelyeket már katalogizáltként tartanak számon. A minden részletre figyelő feltárás a muzeális állományok feldolgozása során további hasonló felfedezésekhez vezethet, a tömeges digitalizálás és az online bibliográfiák, betűtípus-repertóriumok korában ezek már „házon belül” azonosíthatók. A „nem RMK” nyomtatványtöredékek hozzájárulása a nemzeti kulturális örökséghez ugyan

²⁴ OSZK RNYT App. H. 782 (tör.), 2614 (tör.), 2618 (tör.), 2619 (tör.).

²⁵ Hieronymi Grati Bononien. *responsorum liber primus (~ secundus)*, Lvgdvni [Lyon] apud Hugonem et haeredes Aemonis a Porta [Hugues de la Porte, héritiers d'Aymon de la Porte] 1544. (USTC 149247)

tage; papers presented on 12 November 2004 at the CERL conference, London, CERL, 2005, 57. (CERL Papers 5.)

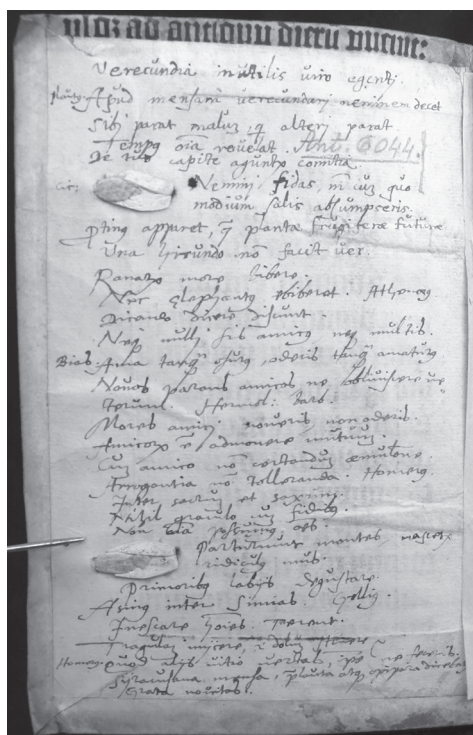
Birgitte Pfeil, *Ein weiteres Fragment des ‚Registrum rubricarum‘ der 36zeiligen Bibel*, 2008. (kézirat, <http://nbn-resolving.de/urn/resolver.pl?urn=urn:nbn:de:gbv:547-200800371>)

Bettina Wagner, *Als die Lettern laufen lernten: Medienwandel im 15. Jahrhundert: Inkunabeln aus der Bayerischen Staatsbibliothek München; Ausstellung 18. August – 31. Oktober 2009*, Wiesbaden, Reichert, 2009, nr. 16.

Eric Marshall White, *New Provenances for Four Copies of the 36-Line Bible = The Book Collector* 62, 2013, 403–434.

Continental Books and Manuscripts, Medieval Manuscript Leaves (Catalogue 1422), London, Bernard Quaritch, 2013, nr. 4. (<https://www.quaritch.com/wp-content/uploads/2014/05/quaritch052.pdf>)

Katalog der Pergamentfragmente der 36-zeiligen Bibel aus Wildunger Provenienz, hrsg. Manfred Hülsebruch, Neustadt an der Aisch, Ph. C. W. Schmidt, 2018. (Fundgrube für Orts- und Heimatgeschichte 3.)

7. ábra. Az előtábla beírt tükre

Az OSZK Ant. 6044 jelzetű kötet előtáblájának tükrén olvasható adagiumok

Szöveg	D. Erasmus, Adagia	Elsődleges forrás, megjegyzés
<i>Verecundia inutilis viro egenti.</i>	2.7.2.	
<i>Plautus – Apud mensam verecundari neminem decet.</i>	5.1.7.	Plautus: <i>Trinummus</i> , 478.
<i>Sibi parat malum, qui alteri parat.</i>	4.8.56.	

Szöveg	D. Erasmus, <i>Adagia</i>	Elsődleges forrás, megjegyzés
<i>Tempus omnia revelat.</i>	2.4.17.	
<i>De tuo capite aguntur comitia.</i>	4.1.69.	
<i>Nemini fidus, nisi cum quo [prius] modium salis absumpseris.</i>	2.1.15	
<i>Protinus apparet, quae plantae frugiferae futurae.</i>	4.2.23.	
<i>Una hirundo non facit ver.</i>	1.7.94.	
<i>Ranarum more bibere.</i>	7 ²⁶	
<i>Nec elephantus ebiberet. – Athenaeus</i>	4.6.62.	
<i>Dicendo dicere discunt.</i>	1.6.30.	
<i>Neque nulli [!] sis amicus, neque multis.</i>	3.6.37.	
<i>Bias – Ama tanquam osurus, oderis tanquam amatus.</i>	2.1.72.	Biasz
<i>Novos parans amicos, ne obliviscere veterum. – Hermol. Barb.</i>	3.3.80.	Ermolao Barbaro egyik leveléből Pico della Mirandola részére.
<i>Mores amici noveris, non oderis.</i>	2.5.96.	
<i>Amicorum est admonere mutuum.</i>	3.8.52.	
<i>Cum amico non certandum aemulatione.</i>	3.10.24.	
<i>Arrogantia non tolleranda. – Homerus.</i>	vö. 3.10.37.	Homérosz, <i>Odüsszeia</i> , XVII, 565.
<i>Inter sacrum et saxum.</i>	1.1.15.	
<i>Nihil graculo cum fidelibus.</i>	1.4.37.	
<i>Non omnia possumus omnes.</i>	2.3.94.	
<i>Parturiunt montes, nascetur ridiculus mus.</i>	1.9.14.	
<i>Primoribus labiis degustare.</i>	1.9.92.	
<i>Asinus inter simias. – Gellius</i>	1.5.41.	Gell. II, 23, 9. (ógörögül)
<i>Inescare homines – Terent.</i>	2.5.73.	Terentius: <i>Adelphoe</i> , 2,2,12.
<i>Tragulam iniicere, id est dolum struere.</i>	2.8.88.	
<i>Homerus – Quod aliis vitio veritas, ipse ne feceris.</i>	3.9.33.	Homérosz, <i>Iliász</i> , XXIII, 494.
<i>Syracusam mensa, praelauta atque opipara dicebatur.</i>	2.2.68.	
<i>Grata novitas.</i>	3.9.38.	

Hivatkozott irodalom

ROZSONDAI Marianne, *A 36 soros Biblia és egy Sopronban előkerült töredéke = Magyar Könyvszemle*, 110(1994), 296–301.

Erdélyi könyvesházak III (1563–1757), s. a. r. Monok István, Németh Noémi, Varga András, Szeged, Scriptum Kft. 1994 (Adattár XVI–XVIII. Századi Szellemi Mozgalmaink Történetéhez, 16/3).

OLÁH Róbert, *Miskolci Csulyak István és Tőfeus Mihály könyves műveltsége*, Sárospatak, Tiszáninneni Református Egyházkerület Hernád Kiadó, 2022.

SZOVÁK MÁRTON

²⁶ A rendszerezett, számozott kiadásokban nem sikerült azonosítani, egy közel egykorú előfordulása: *Adagiorum* D. Erasmi Roterodami *epitome*, apvd Seb. Gryphivm, Lvgdvni [Lyon, Sébastien Gryphe], 1550, 68. (USTC 150399)